

Original research paper

Received: 07.05.2018

Accepted: 14.12.2018

Karolina Kantyka-Dziwisz

Uniwersytet Śląski

Katowice

karakantor@wp.pl

**PEDAGOG SPECJALNY W OBLICZU WYZWAŃ
MUZYKOTERAPEUTYCZNYCH – OGRANICZENIA,
MOŻLIWOŚCI, PERSPEKTYWY**

Słowa kluczowe: *pedagogika specjalna, pedagog specjalny, niepełnosprawność, muzykoterapia, muzyka*

Wprowadzenie

Muzyka – jak żadna ze sztuk pięknych – jest głęboko związana z życiem człowieka. Poza swą główną funkcją estetyczną pełni szereg innych nie mniej pożytecznych. Szczególnie ważna jest funkcja wychowawcza. Polega ona z jednej strony na rozwijaniu zdolności twórczych, korzystnych cech charakteru i życiowej zaradności, z drugiej – na zapewnieniu dzieciom, młodzieży i dorosłym pożytecznej aktywności odpoczynkowej, rekreacyjnej¹.

Biorąc pod uwagę tematykę prowadzonych rozważań, należy się zastanowić nad możliwościami i perspektywami, jakie niesie ze sobą umiejętne wprowadzanie muzyki do zadań edukacyjnych czy terapeutycznych, jak również obawami, które mogą towarzyszyć nauczycielowi w obliczu prowadzenia zajęć z wykorzystaniem elementów muzycznych. Dlatego możemy sformułować dość śmiałą tezę, że działania muzykoterapeutyczne podejmowane przez pedagogów specjalnych podczas prowadzonych zajęć są nie tyle zasadne, ile potrzebne do wszechstronnego rozwijania zdolności i kompensowania deficytów u uczniów.

Powszechnie wiadomo, że muzyka dzięki swoim właściwościom, jak żadna ze sztuk, w sposób holistyczny oddziałuje na cały organizm człowieka. Według Grażyny Darłow,

[...] muzyka w edukacji człowieka niepełnosprawnego – wraz ze swymi wieloprofilowo określonymi celami (ogólnorozwojowymi, terapeutycznymi, wychowawczymi i muzycz-

¹ Jan Wierszyłowski, *Psychologia muzyki* (Warszawa: PWN, 1979), 312.

nymi) – powinna pełnić dwojaką funkcję: estetyczną i terapeutyczną, czyli powinna być realizowana dwutorowo: i w postaci wychowania muzycznego, i w postaci muzykoterapii².

Krzysztof Stachyra zaznacza, że „muzykoterapia dzieci posługuje się podobnymi środkami jak pedagogika muzyczna. Stąd też nierzadko zachodzi trudność w wytyczeniu jasnej granicy pomiędzy tymi dwiema dziedzinami”³. Rozróżnienia tego możemy dokonać poprzez określenie celu ich działań. Dla pierwszej najważniejszy jest uzyskany efekt końcowy (z reguły odnoszący się do opanowania materiału muzycznego, jak piosenka, oraz poprawnego wykonania utworu instrumentalnego), dla drugiej liczy się już samo rozpoczęcie procesu, a co za tym idzie – sam proces terapeutyczny. Kenneth Bruscia wymienia podstawowe czynniki odróżniające zajęcia muzyczne od muzykoterapeutycznych, którymi są: priorytetowa rola terapii, akceptacja produkcji muzycznych pacjenta, multisensoryczne zastosowanie muzyki, łączenie muzyki z innymi dziedzinami sztuki⁴. Zofia Konaszkiewicz przekonuje, że „muzyka jawi się jako sztuka, z którą dziecko uczy się obcować ze świadomością jej specyfiki, a także jako cenne narzędzie wychowania i terapii”⁵.

Istotą wychowania muzycznego jest doświadczanie i przeżywanie muzyki, a co za tym idzie – zdobywanie wiedzy i umiejętności z nią związanych. W procesie muzykoterapeutycznym muzyka stanowi wartość terapeutyczną, która generuje relację między uczniem a nauczycielem/terapeutą.

Przyjmuje się, że terapia przy pomocy muzyki jest pomocna we wspieraniu prawidłowego rozwoju dzieci. Pomaga także w eliminowaniu destrukcyjnych zachowań oraz w socjalizacji agresji⁶.

Szczególnie możemy zwrócić uwagę na dzieci z niepełnosprawnością, u których występują zaburzenia emocjonalne, a także zachowania autoagresywne i agresywne. Należy tu wymienić zwłaszcza zaburzenia spektrum autyzmu ujęte w Kryteriach Diagnostycznych DSM V oraz ICD 10, a także m.in. zaburzenia integracji sensorycznej, które dzięki postępom diagnostyki są coraz częściej badane, a tym samym wychowanków obejmuje się fachową opieką terapeutyczną prowadzoną przez wykwalifikowanych specjalistów. Z tego powodu warto zwrócić uwagę na wykorzystywanie elementów muzykoterapeutycznych – jako wieloaspektowego narzędzia terapeutycznego – w pracy pedagoga specjalnego.

² Grażyna Durlow, „Niepełnosprawność we współczesności a rola muzyki”, w *Wartości w muzyce*, t. 6: *Muzyka współczesna – teatr – media*, red. Jadwiga Uchyla-Zroski. (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2014), 305.

³ Krzysztof Stachyra, *Muzykoterapia i wizualizacja w rozwijaniu kompetencji emocjonalnych studentów pedagogiki* (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Skłodowskiej-Curie, 2009), 65.

⁴ Kenneth E. Bruscia, *Defining Music Therapy* (New York: Barcelona Publishers 1998), 11.

⁵ Zofia Konaszkiewicz, „Muzyka w wychowaniu dziecka niepełnosprawnego”, w *Dziecko niepełnosprawne ruchowo*, cz. 3: *Wychowanie i nauczanie dzieci z mózgowym porażeniem dziecięcym*. red. Ewa Mazanek (Warszawa: WSiP, 1998), 266.

⁶ Grażyna Poraj, „Rola muzykoterapii w profilaktyce i terapii dzieci przejawiających zachowania agresywne”, w *Wartości w muzyce*, t. 4: *Muzyka w środowisku społecznym*, red. Jadwiga Uchyla-Zroski (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2012), 420.

Muzykoterapia w pedagogice specjalnej – jej miejsce, możliwości i ograniczenia

Muzykoterapia należy do dziedzin interdyscyplinarnych. Tym samym jest terapią wspomagającą takie nauki, jak: medycyna (m.in. kardiologia, ginekologia i położnictwo, pediatria, rehabilitacja), psychologia (psychoterapia), pedagogika (w tym pedagogika specjalna). Ze względu na tematykę niniejszego artykułu warto przedstawić bliżej podstawowe założenia pedagogiki specjalnej, a także określić miejsce muzykoterapii w działaniach rewalidacyjnych.

Pedagogika specjalna (ang. *special pedagogic*, fr. *pedagogie speciale*, niem. *Sonderpädagogik*) przez Władysława Dykcika jest definiowana jako

[...] nauka szczegółowa pedagogiki, a jej przedmiotem jest opieka, terapia, kształcenie i wychowywanie osób z odchyleniami od normy, najczęściej jednostek mniej sprawnych, bez względu na rodzaj, stopień i złożoność objawów oraz przyczyn zaistniałych anomalii, zaburzeń, trudności lub ograniczeń⁷.

Pedagogikę specjalną opartą na zadaniach terapeutycznych, wychowawczych oraz edukacyjnych dookreśla się poprzez nazwanie jej rewalidacją (łac. *validus* – zdrowy, silny, sprawny, ang. *revalidation*). Polega ona na przywracaniu jednostce zdrowia w dostępnym zakresie, kompensowania, korygowania, usprawniania braków i uszkodzeń w celu przygotowania jednostki (w miarę istniejących możliwości) do udziału w życiu społecznym i zawodowym⁸.

Najważniejszym podmiotem oddziaływań w pedagogice specjalnej jest osoba (zarówno dorosła, jak i dziecko) wykazująca zaburzenia w pewnym kontekście: społecznym, fizycznym, psychicznym czy umysłowym. Do podstawowych celów pracy podejmowanej w działaniach edukacyjnych z osobami niepełnosprawnymi należą między innymi:

1. „rewalidacja społeczna dzieci upośledzonych, chorych, niedostosowanych społecznie, lub w inny sposób odchylonych od normy” (według Marii Grzegorzewskiej)⁹;
2. „poznanie prawidłowości i mechanizmów funkcjonowania osób niepełnosprawnych zmierzające do ich usprawnienia psychofizycznego i fizycznego oraz pełnego włączenia w życie społeczne” (według Zofii Sękowskiej)¹⁰;
3. wykrywanie i ustalenie ogólnych prawidłowości w rozwoju psychofizycznym i społecznym osób upośledzonych umysłowo, określenie celów w pracy rewalidacyjnej, a także ukierunkowanie jej w zakresie doboru treści form i środków dydaktyczno-wychowawczych (według Janiny Wyczęsany)¹¹.

⁷ Władysław Dykcik, red., *Pedagogika specjalna* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1997), 13.

⁸ Adam Zych, „Rewalidacja”, w *Elementarne pojęcie pedagogiki specjalnej i pracy socjalnej*, red. Danuta Lalak, Tadeusz Pilch (Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 1999), 233.

⁹ Maria Grzegorzewska, *Pedagogika specjalna* (Warszawa: Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej, 1968), 3.

¹⁰ Zofia Sękowska, *Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej* (Warszawa: Wydawnictwo WSPS, 1998), 18.

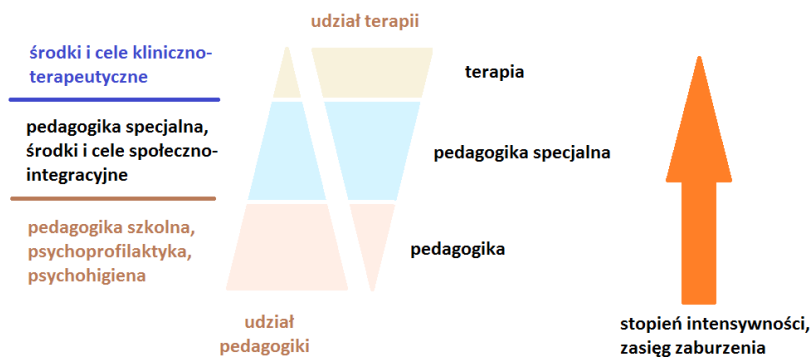
¹¹ Janina Wyczęsany, *Pedagogika upośledzonych umysłowo* (Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2007), 16.

4. zapewnienie osobom niepełnosprawnym optymalnego rozwoju umysłowego, moralnego, społecznego, emocjonalnego, zawodowego oraz fizycznego; opanowanie możliwie na najwyższym poziomie podstawowej wiedzy ogólnej o człowieku, o sobie samym, o przyrodzie, społeczeństwie, kulturze, a w perspektywie o wykonywanym zawodzie; usamodzielnienie się – przygotowanie do wykonywania dostępnej użytecznej pracy zawodowej; wychowanie kulturalno-estetyczne pozwalające na bieżąco i w przyszłości brać aktywny udział w życiu kulturalnym środowiska szkolnego i miejsca zamieszkania; wychowanie fizyczne dające zdrowie, energię, sprawność fizyczną potrzebną w realizacji ważnych funkcji życiowych (według Kazimierza Kirejczyka)¹².

Przedstawione powyżej cele pedagogiki specjalnej kładą nacisk na przystosowanie społeczne jednostki, która poprzez udział w działaniach rewalidacyjnych/rehabilitacyjnych będzie w stanie sprostać wymaganiom stawianym jej przez społeczeństwo, w tym aktywnie uczestniczyć w życiu zawodowym. Niezmiennie podkreślana jest konieczność ustalenia i dostosowania nauczanych treści oraz form kształcenia do jednostki, które w naturalny sposób wynikają z diagnozy pedagogicznej, jak i orzeczenia o niepełnosprawności czy epikryz medycznych.

Odwołując się do zasady wielospecjalistycznego podejścia do podopiecznego, trzeba podkreślić istnienie szerokiej gamy dostępnych form terapeutycznych. Zarówno metod, jak i technik, które poprzez odpowiedni zindywidualizowany dobór do potrzeb, jak i możliwości dziecka pozwolą na zapewnienie mu harmonijnego rozwoju w sposób wielopłaszczyznowy. Jedną z nich są oddziaływania arteterapeutyczne, do których należy muzykoterapia.

Nieodłącznym elementem związanym bezpośrednio z pedagogiką specjalną i rewalidacją jest terapia. Występuje ona w coraz większej liczbie odsłon i wariantów dobieranych do potrzeb oraz możliwości wychowanka. Dlatego też warto określić jej miejsce w działaniach pedagogicznych, które zostało przedstawione na rycinie nr 1.

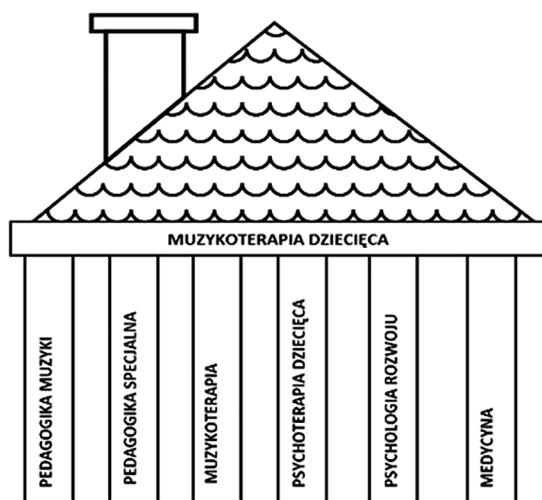
Ryc. 1. Udział terapii i pedagogiki w działaniach edukacyjnych

Źródło: Opracowanie na podstawie: Thomas Stegemann, Marion Hitzeler, Monica Blotevogel, *Arteterapie dla dzieci i młodzieży, muzykoterapia, choreoterapia, terapia sztuką*, tłum. Elżbieta Cieślak (Gdańsk: Grupa Wydawnicza Harmonia Universalis, 2015), 80

¹² Józef Sowa, Franciszek Wojciechowski, *Proces rehabilitacji w kontekście edukacyjnym* (Rzeszów: Wydawnictwo Oświatowe FOSZE, 2001), 139.

Z zaprezentowanego wykresu wynika, że w pedagogice specjalnej działania pedagogiczne równoważą się z zadaniami terapeutycznymi. Takie ujęcie otwiera możliwości wykorzystywania różnorodnych form terapii. Z tego powodu tak ważne jest stosowanie wieloaspektowego i kierunkowego podejścia w prowadzonych działaniach rewalidacyjnych, między innymi właśnie poprzez wykorzystywanie metod i technik muzykoterapeutycznych, które tak jak pozostałe terapie mają swoje miejsce w pedagogice specjalnej.

Chcąc przedstawić muzykoterapię jako część rewalidacji dziecięcej, warto zwrócić uwagę na filary, które są prezentowane na rycinie nr 2.

Ryc. 1. Filary muzykoterapii dziecięcej

Źródło: Opracowano na podstawie: Stegemann, Hitzeler, Blotevogel, *Arteterapie dla dzieci*, 66.

Można zauważyć, że nieodłącznym elementem, na którym wspiera się muzykoterapia dziecięca, jest pedagogika specjalna, dlatego pragnąc przedstawić możliwości, jakie niesie za sobą wprowadzenie muzykoterapii do działań rewalidacyjnych, warto zwrócić uwagę na poniższe przykłady. W literaturze zagranicznej bardzo często spotykamy się z przedstawieniem muzykoterapii jako formy wykorzystywanej w placówkach oświatowych. Może to wynikać z uświadomienia potrzeby wprowadzania zajęć muzykoterapeutycznych do szkół specjalnych, integracyjnych oraz przedszkoli, które nastąpiło już w latach 70. ubiegłego wieku¹³. Przykładem działań muzykoterapeutycznych w szkołach specjalnych może być m.in. aktywność Sary Wilson (muzykoterapeutki oraz pedagoga specjalnego) szczegółowo opisana w książce *An introduction to Music Therapy. Theory and Practices*. Autorzy przedstawiają w niej cztery podstawowe cele działań muzykoterapeutycznych w szkołach specjalnych:

1. Muzyka jako element wspierający zadania edukacyjne – wzmacniający zdolności pamięciowe, a także elementy związane z koncentracją uwagi i skupieniem.

¹³ Zob. Mary Priestley, *Music therapy in action* (London: Constable, 1975), 259.

2. Muzyka jako bodziec wzmacniający aprobowane zachowanie, a także zadania edukacyjne, które mogą być nagradzane udziałem w koncertach czy szeroko pojętych aktywnościach muzycznych.
3. Aktywność muzyczna jako bodziec do osiągania zdolności społecznych – poprzez możliwość ekspresji emocjonalnej oraz wsparcia zachowań społecznych.
4. Muzykoterapia jako źródło wsparcia edukacji muzycznej – poprzez aktywny udział w życiu kulturalnym uczniów z niepełnosprawnością¹⁴.

Powyższe cele pokazują, w jak wielu aspektach muzykoterapia może być działaniem wspierającym rewalidację. W literaturze przedmiotu nie brak opisów oddziaływania muzyki na człowieka. Niemniej jednak należy zwrócić uwagę na holistyczny wpływ muzyki na każdego z nas. Całościowe oddziaływanie muzyki na człowieka wynika z jej „abstrakcyjnego charakteru, który pozwala na uniknięcie kontroli intelektualnej i dotarcie do głęboko ukrytych konfliktów i emocji”¹⁵. Również dzięki swojemu niewerbalnemu przekazowi „zdolna jest wyrazić to, co nie daje się wysłowić, co wywodzi się z podświadomości”¹⁶. Muzyka pełni znaczącą rolę w pobudzaniu procesu wyobraźniowego i aktywizowaniu fantazji. Istotną funkcją muzyki, wielokrotnie wspomnianą w literaturze, jest działanie odprężające, które w efekcie powoduje uzyskanie równowagi między sferami psychiczną i fizyczną pacjenta. Tadeusz Natanson wymienia następujące poziomy oddziaływania muzycznego:

1. akustyczny – jako ogólny zbiór cech dźwięku, podlegający ocenie obiektywnej i subiektywnej.
2. semantyczny – wyrażający się w takich aspektach, jak: forma i treść, interwały, melodyka, rytm, metrum, tempo, dynamika, tonalność i faktura, artykulacja i frazowanie, barwa oraz budowa formalna.
3. estetyczny – stanowiący zbiór takich elementów, jak: wyraz muzyczny, cechy wykonawcze, gust muzyczny¹⁷.

Wymienione powyżej poziomy oddziaływania muzykoterapeutycznego świadczą o holistycznym oddziaływaniu muzyki. Ich różnorodność, liczba oraz zakres stanowią potwierdzenie poglądu, zgodnie z którym muzyka jest jednym ze znaczących środków terapeutycznych.

Coraz częściej staje się ona elementem widocznym w szkołach specjalnych, mimo że przez długi czas była kojarzona z dziedziną wykorzystywaną w medycynie (czyli w takich placówkach jak szpitale, kliniki, ośrodki psychoterapeutyczne). Nierzadko jednak prowadzona jest przez osoby wykształcone muzycznie, które nie posiadają wykształcenia terapeutycznego, lub pedagogów specjalnych, którzy nie posiadają kwalifikacji muzycznych. Temat ten w szczegółowy sposób został opisany w książce *An Introduction to Music Therapy*. Jeden z jej autorów, William B. Davis, porusza w niej

¹⁴ William Davis, Kate Gfeller, Michael Thaut, *An introduction to music therapy. Theory and practice* (Boston: McGraw-Hill College, 1999), 271.

¹⁵ Kinga Lewandowska, *Muzykoterapia dziecięca. Zbiór rozpraw z psychologii muzycznej dziecka i muzykoterapii dziecięcej* (Gdańsk: nakład autora, 2001), 47.

¹⁶ Ibidem, 47.

¹⁷ Tadeusz Natanson, *Wstęp do nauki o muzykoterapii* (Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979), 112-173.

podstawowe kwestie dotyczące roli muzyki w szkołach specjalnych, elementu często traktowanego w trzech odsłonach: rozrywkowej, edukacyjnej oraz terapeutycznej.

W Polsce muzykoterapia jest coraz popularniejszą metodą leczenia, wzrasta liczba ośrodków akademickich, które rozpoczęły kształcenie studentów właśnie w zakresie tej formy oddziaływania terapeutycznego. W latach 70. ubiegłego wieku za sprawą Tadeusza Natanson (pioniera polskiej muzykoterapii) stworzono Zakład Muzykoterapii Ogólnej i Stosowanej we Wrocławiu, przekształcony w latach 80. w Instytut Muzykoterapii; obecnie podobne ośrodki działają w takich miastach, jak: Lublin, Łódź, Katowice, Warszawa, Kraków, Gdańsk. Rozwój muzykoterapii polega nie tylko na kształceniu przyszłych muzykoterapeutów, ale również na działalności takich organizacji, jak Polskie Stowarzyszenie Muzykoterapeutów czy Stowarzyszenie Muzykoterapeutów Polskich, które starają się wpływać na jakość oraz upowszechnianie muzykoterapii. Także obecność zajęć muzykoterapeutycznych w siatkach godzin kształcenia pedagogów specjalnych na wielu polskich uczelniach sprawia, że wiedza z zakresu tej formy oddziaływania terapeutycznego staje się coraz bardziej powszechna. Uwidacznia się to również poprzez obecność wykwalifikowanych muzykoterapeutów w wielu szkołach i ośrodkach edukacji specjalnej, jak i w zakładach medycznych (szczególnie psychoterapeutycznych) czy też ośrodkach resocjalizacyjnych itp. Muzykoterapia prowadzona jest również przez pedagogów specjalnych czy pedagogów edukacji artystycznej.

Z uwagi na niewielki wymiar godzin muzykoterapeuci rzadko są zatrudniani w pełnym wymiarze czasu pracy. Można jednocześnie zauważyć, że coraz częściej w ofercie szkół specjalnych oraz ośrodków rehabilitacyjno-wychowawczych pojawiają się zajęcia arteterapeutyczne. W literaturze przedmiotu muzykoterapia jest powszechnie stosowana w pracy z dziećmi i młodzieżą z różnego rodzaju zaburzeniami. Świadczyć o tym może wielość publikacji zarówno polskich, jak i zagranicznych badaczy. Dlatego też odwołując się do ograniczeń w stosowaniu muzykoterapii, można wyłonić na pierwszym planie względy ekonomiczne – brak środków finansowych na prowadzenie zajęć dodatkowych, w tym zajęć indywidualnych z muzykoterapii, a także w niektórych przypadkach niechęć pedagogów do wprowadzania elementów muzycznych podczas prowadzonych lekcji, wynikająca z niewystarczającego przygotowania muzycznego czy braku kompetencji muzycznych lub zwykłego lęku przed prezentacją muzyczną.

W celu upowszechnienia muzykoterapii w szkołach niezbędne jest spełnienie trzech podstawowych postulatów. Pierwszy z nich to nabywanie umiejętności muzycznych, w tym muzykoterapeutycznych, przez pedagogów, a co za tym idzie – zdobycie świadomości potrzeby wykorzystywania działań muzycznych. Drugim jest pozyskanie odpowiedniego wyposażenia umożliwiającego realizację podczas prowadzonych zajęć zarówno technik aktywnych, jak i receptywnych. Kolejnym postulatem jest zniesienie obawy przed zmianą sposobu nauczania, a także strachu przed działaniami muzycznymi, takimi jak śpiew, gra na instrumentach, oraz zmiany nastawienia, świadomości wykorzystywania muzyki do celów terapeutycznych. Chcemy czy nie chcemy, muzyka towarzyszy naszemu życiu prawie cały czas, dlatego warto wykorzystywać jej możliwości, zwracając tym bardziej uwagę na wielość metod zarówno muzykoterapeutycznych, jak i pedagogicznych wykorzystujących muzykę w celach terapii bądź jej towarzyszących.

Pedagog specjalny – osoba przygotowana do prowadzenia zajęć muzykoterapeutycznych

Pedagog specjalny jako nauczyciel jest osobą przygotowaną zarówno pod względem merytorycznym, jak i praktycznym do pracy edukacyjnej z dziećmi wykazującymi różnego rodzaju niepełnosprawności. Praca ta niesie ze sobą wiele wyzwań i wymaga od nauczyciela różnorodnych umiejętności. Nie można się w niej poddawać rutynie, należy być empatycznym, a z drugiej strony nieść pomoc nawet wtedy, kiedy nie daje ona na pierwszy rzut oka wymiernych rezultatów. Jak pisała Maria Grzegorzewska w swoich *Listach do młodego nauczyciela*, pedagog powinien być osobą spokojną, opanowaną, przezwyciężającą przeciwności i gotową do opierania się rutynie i bylejakości:

Człowiek, który obok tego spokoju ma siłę do walki, do przezwyciężania zła, łatwizny i rutyny, szarości, to jest nauczyciel, który stworzy w wychowanku tę atmosferę wyzwalającą, w której będzie mógł rosnąć nowy człowiek¹⁸.

Zwracając uwagę na posiadane przez pedagoga wykształcenie, możemy zaznaczyć, że coraz częściej na uczelniach wyższych pojawiają się w siatkach godzin zajęcia związane z różnorodnymi formami terapeutycznymi, m.in. arteterapią, a także muzykoterapią. Z tego powodu można uznać, że pedagog specjalny jest osobą zorientowaną w wielu formach terapeutycznych i otwartą na nowatorskie metody, a także w pewnym stopniu przygotowaną do wprowadzania elementów muzykoterapeutycznych do prowadzonych zajęć. Krzysztof Stachyra podkreśla, że

[...] muzykoterapia ma miejsce wtedy, kiedy muzykoterapeuta, czyli osoba odpowiednio przygotowana, celowo stosuje muzykę lub aktywności z nią związane, aby wspierać przemiany w uczestniku sesji, uczyć go nowych umiejętności, strategii rozwiązywania konfliktów, radzenia sobie z emocjami etc.¹⁹

Istotną zatem kwestią, którą warto poruszyć, są kwalifikacje osób prowadzących zajęcia muzykoterapeutyczne.

Muzykoterapeuta powinien być osobą wykształconą, nierzadko posiadającą certyfikat z zakresu muzykoterapii, co również zostało zapoczątkowane jako element weryfikujący kwalifikacje w naszym kraju. Certyfikację muzykoterapeutów w Polsce rozpoczęto stosunkowo niedawno, bo w 2012 roku. Do stawianych przed nimi wymagań należą:

- ukończone studia licencjackie, magisterskie lub podyplomowe w zakresie muzykoterapii lub/i posiadanie wyższego wykształcenia, wiedzy z zakresu muzykoterapii oraz minimum 15-letniego udokumentowanego doświadczenia w pracy jako terapeuta muzyczny;
- wypełnienie i przesłanie „Arkusza Certyfikacji Muzykoterapeuty”;
- przesłanie trzech egzemplarzy płyty DVD z nagraniami cyklu sesji muzykoterapii (3-5 spotkań) z wybranym klientem/pacjentem lub grupą wraz z opisem materiału audio-wideo według wzoru zamieszczonego w załączniku;

¹⁸ Maria Grzegorzewska, *Listy do młodego nauczyciela* (Warszawa: WSiP, 1988), 18.

¹⁹ Krzysztof Stachyra, *Metoda wizualizacji kierowanej z muzyką* (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017), 30.

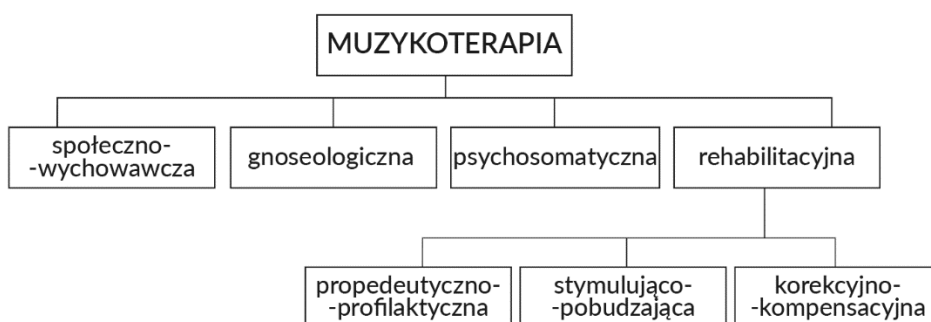
- przedłożenie poświadczonej kopii dyplomu ukończenia studiów w zakresie muzykoterapii lub udokumentowanie posiadania wyższego wykształcenia i posiadania minimum 15-letniego doświadczenia w pracy jako terapeuta muzyczny;
- przedłożenie kopii dowodu wniesienia opłaty egzaminacyjnej²⁰.

Jak zauważa Radosław Tarczoń,

Terapia muzyczna cieszy się coraz większym zainteresowaniem wśród nauczycieli, pedagogów, specjalistów i staje się szczególnie pożądaną metodą pracy z dziećmi zdrowymi, a także w walce z zaburzeniami, deficytami rozwojowymi, z problemami emocjonalnymi u dzieci²¹.

W związku z powyższym warto zaznaczyć, że mimo częściowego posiadania przez pedagoga specjalnego wiedzy z zakresu muzykoterapii nie powinien on prowadzić autonomicznych zajęć tego rodzaju, a jedynie wspierać je elementami muzykoterapeutycznymi odpowiednio dostosowanymi do grupy, z którą dane jest mu pracować.

Ewelina Jutrzyzna przedstawia w następujący sposób podstawowe funkcje zajęć muzykoterapeutycznych w placówkach kształcenia specjalnego (ryc. 3):

Ryc.3. Funkcje muzykoterapii w szkole specjalnej

Źródło: Ewelina Jutrzyzna, *Wybrane aspekty edukacji i rehabilitacji niepełnosprawnych przez muzykę* (Warszawa: Polski Związek Niewidomych, Zakład Nagrań i Wydawnictw, 2005), 137

Możemy je zinterpretować w następujący sposób:

- funkcja propedeutyčno-profilaktyczna – polega na czuwaniu nad prawidłowym rozwojem muzyczno-estetycznym dziecka niepełnosprawnego,
- stymulująco-pobudzająca – polega na planowaniu procesu terapeutycznego w taki sposób, aby pobudzać i wywołać aktywność dziecka podczas zajęć,
- korekcyjno-kompensacyjna – polega na wyrównywaniu, korekcji i likwidacji różnego rodzaju nieprawidłowo ukształtowanych pojęć, nawyków i innych²².

²⁰ Regulamin certyfikacji, dostęp 5.10.2017, <http://arteterapia.pl/regulamin-certyfikacji>.

²¹ Radosław Tarczoń, „Terapia muzyczna jako droga ku wartościom”, w *Wartości w muzyce*, t. 1: *Studium monograficzne*, red. J. Uchyla-Zroski (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2008), 151.

²² Ewelina Jutrzyzna, *Wybrane aspekty edukacji i rehabilitacji niepełnosprawnych przez muzykę*, (Warszawa: Polski Związek Niewidomych, Zakład Nagrań i Wydawnictw, 2005), 140.

Każdy pedagog specjalny podczas swoich zajęć realizuje przedstawione powyżej funkcje w mniejszym bądź większym stopniu. Wśród nauczycieli pracujących w ośrodkach kształcenia specjalnego częste jest wykorzystywanie elementów muzycznych (choćby traktowanych jako tło do wykonywanych zadań). Jednakże, co nader istotne, warto zwrócić uwagę na świadomość korzystania zarówno z metod, jak i technik muzykoterapeutycznych czy samej muzyki. Elżbieta Jaborska w swoim artykule pt. *Muzykoterapia w szkole* zachęca pedagogów do wykorzystywania ćwiczeń muzykoterapeutycznych podczas prowadzonych zajęć²³. Świadczy to o chęci upowszechniania muzykoterapii jako skutecznego środka oddziaływania mogącego uatrakcyjnić, ale też zwiększyć jakość prowadzonych zajęć lekcyjnych. „Terapia muzyczna może być jednym ze sposobów pokonywania barier dzielących osoby niepełnosprawne od pełnosprawnych, a muzyka, którą się ona posługuje jako środkiem oddziaływania, może być jej szczególnym i wyjątkowym narzędziem”²⁴.

Pedagog specjalny w swojej pracy ma możliwość korzystania z wielu metod pedagogicznych, których nieodłącznym elementem jest muzyka. Przykładowo możemy wyróżnić:

1. Poranny krąg;
2. Metoda Dobrego Startu opracowana przez Martę Bogdanowicz;
3. Programy aktywności – Świadomość Ciała, Kontakt i Komunikacja opracowane przez Mariannę i Christophera Knilla;
4. Metoda Ruchu Rozwijającego Weroniki Sherborne;
5. Aktywne słuchanie muzyki Batti Strauss;
6. Metoda KLANZA;
7. Logorytmika i inne.

Zaprezentowane metody wykorzystują elementy muzyczne w postaci nagrań, konspektów zajęć z zapisem materiału nutowego czy też wskazówek dla nauczyciela prowadzącego. Biorąc pod uwagę zakres kształcenia nauczycieli na wszystkich etapach edukacji wyższej, pedagogzy zapoznają się z powyższymi metodami w mniejszym bądź większym zakresie. Jednakże niektóre z powyższych metod wymagają od nauczyciela dodatkowej certyfikacji – ukończenia płatnego kursu. Dlatego też w większości korzystając z nich, pedagog wybiera jedynie elementy danej metody dobrane do grupy, z którą pracuje.

Zagadnieniem, na które warto zwrócić uwagę, są różnice w podejściu do prowadzonych zajęć między pedagogiem specjalnym a muzykoterapeutą. Wynikają one głównie z aktywności, jakie możemy zauważyć podczas sesji oraz stylu ich prowadzenia. Nauczyciel jest osobą prowadzącą zajęcia głównie w sposób dyrektywny – oparty na konkretnych zadaniach, które zleca dziecku do wykonania (w przeważającej większości przy stoliku, w ławce). Muzykoterapeuta bazuje przede wszystkim na aktywności dziecka, starając się za nim podążać w sposób niedyrektywny, a co za tym idzie – nie ograniczając się do ławki, krzesła w klasie, a wykorzystując taką przestrzeń, jakiej dziecko potrzebuje – zachęcając tym samym do uczestniczenia we wspólnej improwizacji, muzykowaniu, relaksie itp. Nie znaczy to, że terapeuta nie działa według określonej struktury, jednakże podczas zajęć stara się aktywnie reagować na potrzeby

²³ Elżbieta Jaborska, „Muzykoterapia w szkole”, *Nauczyciel i Szkoła* 1-2 (2004): 265-285.

²⁴ Tarczoń: *Terapia muzyczna*, 155.

dziecka, dostosowując poszczególne aktywności. Oddziaływanie pedagoga natomiast będzie opierało się w głównej mierze na wspólnym śpiewie czy grze na instrumentach w zaaranżowanej uprzednio formie, posiadającej z góry określoną i przeważnie niezmienną strukturę. Dlatego też zarówno praca muzykoterapeuty, jak i pedagoga wykorzystującego elementy muzyczne podczas prowadzonych zajęć jest tak ważna – przede wszystkim ze względu na różnorodność oddziaływań, jakie ze sobą niesie.

Chcąc przedstawić sylwetkę pedagoga jako osoby przygotowanej do prowadzenia zajęć z wykorzystaniem muzyki, należy się odwołać do samej edukacji nauczycieli, a także zdobywanej przez nich wiedzy i doświadczenia praktycznego. Zaczyna się ona bowiem już w okresie edukacji przedszkolnej, z którą wiąże się bezpośrednio pozyskiwanie umiejętności śpiewu piosenek, gry rytmicznej na instrumentach perkusyjnych czy też prezentacji swoich umiejętności na scenie. Następnie towarzyszy podczas nauki wczesnoszkolnej, w której również pojawiają się zajęcia muzyczne, a także edukacji szkolnej, kiedy uczeń m.in. pozyskuje umiejętność gry na dzwonkach chromatycznych czy flecte prostym. Pogłębianie wiedzy i umiejętności w interesującym nas zakresie kontynuowane jest podczas studiów wyższych.

Odwołując się do edukacji uniwersyteckiej, zwraca się coraz baczniej uwagę na nowe formy terapii, z których zakresu stopniowo uzupełniane są siatki godzin na poszczególnych stopniach kształcenia. Można zauważyć, że pewien obszar przygotowania muzykoterapeutycznego dla pedagogów od niedawna znalazł się w ofercie studiów wyższych, które wprowadziły do siatki kształcenia przedmioty z zakresu muzykoterapii i arteterapii (należą do nich m.in.: Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Nauk Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego i in.)²⁵. Również pojawiające się kursy doskonalące dla pedagogów z zakresu muzykoterapii oraz studia podyplomowe dają możliwość uzupełnienia i doskonalenia umiejętności na takich uczelniach, jak między innymi: Akademia Pomorska w Słupsku, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, a także Uniwersytet Rzeszowski.

Na podstawie przeprowadzonych w latach 2001-2002 badań dotyczących kompetencji nauczycieli muzyki pracujących z dziećmi specjalnej troski Ewelina Jutrzyzna podaje, że:

- wykształcenie wyższe specjalne i wyższe muzyczne posiada 19,1% badanych nauczycieli,
- 29,8% badanych nauczycieli muzyki nie posiada żadnego wykształcenia muzycznego,
- 78,7% badanych deklaruje wykorzystywanie podczas zajęć elementów muzykoterapii²⁶.

Wskazuje to z jednej strony na powszechność stosowania technik muzykoterapeutycznych na zajęciach muzycznych w szkołach specjalnych. Z drugiej strony, niestety podkreśla brak odpowiedniego wykształcenia wśród pedagogów prowadzących zajęcia muzyczne w ośrodkach kształcenia specjalnego pozwalającego na efektywne stosowanie form muzykoterapeutycznych. Pozytywnym aspektem jest jednak obecność zajęć muzykoterapeutycznych w siatkach godzin na uczelniach kształcących przysz-

²⁵ Kwerenda materiału dostępnego na stronach internetowych ww. uczelni.

²⁶ Jutrzyzna, *Wybrane aspekty edukacji i rehabilitacji*, 141.

łych pedagogów oraz akademiach muzycznych przygotowujących nauczycieli muzyki²⁷. Pozwoli to bowiem na zwiększenie kwalifikacji przyszłych absolwentów uczelni wyższych i zachęcenie ich do pogłębiania swojej wiedzy z zakresu arteterapii.

Podsumowanie

Dokonując podsumowania niniejszego artykułu, należy się odwołać do postawionej tezy, zgodnie z którą wykorzystywanie elementów muzycznych w celach terapeutycznych i edukacyjnych powinno być wszechstronne – uwzględniające różnorodność oddziaływań muzycznych, i celowe – w stosunku do postawionych głównych założeń terapeutycznych przez pedagoga specjalnego w jego pracy. Na podstawie przeglądu literatury przedmiotu można stwierdzić, że muzyka zajmuje ugruntowane miejsce zarówno w działaniach terapeutycznych, jak i edukacyjnych, które poparte jest licznymi badaniami oraz publikacjami naukowymi. Biorąc pod uwagę jej szerokie spektrum oddziaływania, a także powszechność jej wykorzystywania w metodach pedagogicznych, należy zaznaczyć, że rolą pedagoga specjalnego jest przede wszystkim wdrażanie różnorodnych form terapeutycznych, w tym muzycznych i muzykoterapeutycznych, jako środków wspomagających działania terapeutyczne i edukacyjne. Dlatego też powinno się wspierać nauczycieli w ich działaniach muzycznych poprzez poszerzanie różnorodnych formy doskonalenia muzycznego, muzykoterapeutycznego, współpracę między pedagogami a muzykoterapeutami pracującymi w placówkach kształcenia specjalnego, a także poszerzanie literatury praktycznej przystosowanej do możliwości i potrzeb nauczycieli w zakresie muzyczno-terapeutyczno-edukacyjnym.

Warto zaznaczyć, że rola pedagoga specjalnego w prowadzeniu działań muzykoterapeutycznych nie została dotychczas wyczerpująco zbadana, co daje perspektywę do dalszych eksploracji tego zagadnienia.

Bibliografia

- Bogdanowicz, Ewa. „Kształcenie studentów w zakresie terapii muzycznej: z doświadczeń własnych”. W *Wartości w muzyce*, t. 2: *Wartości kształcące i kształtowane u studentów w toku edukacji szkoły wyższej*, red. Jadwiga Uchyła-Zroski, 181-186. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009.
- Bruscia, Kenneth. *Defining Music Therapy*. New York: Barcelona Publishers, 1998.
- Durlow, Grażyna. „Niepełnosprawność we współczesności a rola muzyki”. W *Wartości w muzyce*, t. 6: *Muzyka współczesna – teatr – media*, red. Jadwiga Uchyła-Zroski, 301-317. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2014.
- Davis, William, Gfeller, Kate, Thaut, Michael. *An introduction to music therapy. Theory and practice*. Boston: McGraw-Hill College, 1999.

²⁷ Patrz: Ewa Bogdanowicz, „Kształcenie studentów w zakresie terapii muzycznej: z doświadczeń własnych”. W: *Wartości w muzyce*, t. 2: *Wartości kształcące i kształtowane u studentów w toku edukacji szkoły wyższej*, red. Jadwiga Uchyła-Zroski (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009), 181.

- Dykcik, Władysław, red. *Pedagogika specjalna*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1997.
- Grzegorzewska, Maria. *Listy do młodego nauczyciela*. Warszawa: WSiP, 1988.
- Grzegorzewska, Maria. *Pedagogika specjalna*. Warszawa: Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej, 1968.
- Jaborska, Elżbieta. „Muzykoterapia w szkole”. *Nauczyciel i Szkoła* 1-2 (2004): 265-285.
- Jutrzyzna, Ewelina. *Wybrane aspekty edukacji i rehabilitacji niepełnosprawnych przez muzykę*. Warszawa: Polski Związek Niewidomych Zakład Nagrań i Wydawnictw, 2005.
- Konaszkievicz, Zofia. „Muzyka w wychowaniu dziecka niepełnosprawnego”. W *Dziecko niepełnosprawne ruchowo, cz. 3: Wychowanie i nauczanie dzieci z mózgowym porażeniem dziecięcym*, red. Ewa Mazanek, 264-280. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1998.
- Lewandowska, Kinga. *Muzykoterapia dziecięca. Zbiór rozpraw z psychologii muzycznej dziecka i muzykoterapii dziecięcej*. Gdańsk: nakład autora, 2001.
- Natanson, Tadeusz. *Wstęp do nauki o muzykoterapii*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979.
- Poraj, Grażyna. „Rola muzykoterapii w profilaktyce i terapii dzieci przejawiających zachowania agresywne”. W *Wartości w muzyce, t. 4: Muzyka w środowisku społecznym*. red. Jadwiga Uchyła-Zroski, 406-427. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2012.
- Sękowska, Zofia. *Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej*. Warszawa: Wydawnictwo WSPS, 1998.
- Sowa, Józef, Wojciechowski, Franciszek. *Proces rehabilitacji w kontekście edukacyjnym*. Rzeszów: Wydawnictwo Oświatowe FOSZE, 2001.
- Stachyra, Krzysztof. *Muzykoterapia i wizualizacja w rozwijaniu kompetencji emocjonalnych studentów pedagogiki*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2009.
- Stachyra, Krzysztof. *Metoda wizualizacji kierowanej z muzyką*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017.
- Stegemann, Thomas, Hitzeler, Marion, Blotvogel, Monica. *Arteterapie dla dzieci i młodzieży, muzykoterapia, choreoterapia, terapia sztuką*. Tłum. Elżbieta Cieślik. Gdańsk: Grupa Wydawnicza Harmonia Universalis, 2015.
- Tarczoń, Radosław. „Terapia muzyczna jako droga ku wartościom”. W *Wartości w muzyce, t. 1: Studium monograficzne*, red. Jadwiga Uchyła-Zroski, 151-160. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2008.
- Wierszyłowski, Jan. *Psychologia muzyki*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979.
- Wyczesany, Janina. *Pedagogika upośledzonych umysłowo*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2007.
- Zych, Adam. „Rewalidacja”. W *Elementarne pojęcie pedagogiki specjalnej i pracy socjalnej*, red. Danuta Lalak, Tadeusz Pilch, 233. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 1999.

Regulamin certyfikacji. <http://arteterapia.pl/regulamin-certyfikacji>. Dostęp 5.10.2017.

Summary

SPECIAL TEACHER IN PERSPECTIVE OF USE MUSIC THERAPY – OPPORTUNITIES, RESTRICTIONS AND PERSPECTIVES

The article describe opportunities, restrictions and perspectives of music therapy in special pedagogic. Presents how special teacher use music therapy in his work. Describe character and place of music sessions in special schools. Article presents music therapy like a very useful and helpful technic in special education. Presents a special teacher like a person who is prepare to use music therapy elements in his work. Describe music like a useful form allows comprehensive development of a student with disability, which should be present during educational and therapeutic activities.

Key words: *special pedagogic, special teacher, disability, music, music therapy*